

domestic scientists-psychologists (1980-s -1990-s) has been analyzed in the article. The attention is paid to the interpretation of the concepts «adaptation», «psychological adaptation», types of adaptation. The information on the research problems of psychological adaptation of the personality in the works of domestic scientists-psychologists of the mentioned period has been offered. Separately the concept of personalization of A.V.Petrovskyi, and the concept of the system study of the process of adaptation in connection with specific components (energetical, environmental, social, active, professional, individual and personal) of V.A.Semychenko have been analyzed.

Key words: adaptation, types of adaptation, psychological adaptation, systematic approach.

Дата надходження статті: «1» жовтня 2013 р.

УДК 37(091):930.1

Н.О.ГЕНСІЦЬКА-АНТОНЮК,
аспірантка
(м.Рівне)

Джерельна база дослідження проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін (кінець XX – початок XXI ст.)

У пропонованій статті проаналізована джерельна база дослідження проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін (кінець XX – початок XXI ст.). Виділено основні групи джерел дослідження зазначеної проблеми, що є фундаментом написання історико-педагогічної дисертації. Зважаючи на велику кількість опрацьованих джерел, охарактеризовано одну з виділених груп, що включає інтерпретаційні джерела, а саме: монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї. Представлені джерела схарактеризовані за такими підгрупами: праці зарубіжних дослідників гендерної проблематики, праці, що розглядають філософсько-теоретичні засади культури й освіти та їхній вплив на гендерну складову освіти й виховання, праці з гендерної психології та праці з педагогіки.

Ключові слова: джерельна база, підручник з математики, гендерні особливості особистості, гендерний аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Українська школа через підручник продовжує відтворювати традиційні стереотипи мужності й жіночності, які стають перешкодою на шляху розвитку індивідуальності й особистісного потенціалу. Вони вступають у протиріччя з реальними змінами, що відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Специфіка навчальної книги, яка поряд з іншою педагогічною літературою є для спеціалістів джерелом певної інформації, полягає у її безпосередніх зв'язках з широкими народними масами. Вона активно діє на суспільну свідомість, віддзеркалюючи основні соціально-політичні реалії епохи. Крім того, підручник увібрав у себе ті стереотипи, зокрема й гендерні, які є домінуючими у суспільстві того чи іншого історичного періоду. Водночас така форма реалізації теоретичних і практичних педагогічних положень, як навчальна книга, вимагає специфічних способів презентації навчального матеріалу, спеціально вибудованих методичних систем.

На сучасному етапі розвитку української національної школи оновлення й удосконалення змісту навчання передбачає якісні зміни в теорії та практиці підручникотворення, оскільки суспільні й державні вимоги до якості освіти детермінують і нові вимоги до навчальної книги. Запровадження державного освітнього стандарту, нової структури школи, акцент на самостійне опрацювання навчального матеріалу потребують і нового підручника.

Все викладене вище свідчить, що проблема відображення гендерних особливостей особистості у підручниках сьогодні стає надзвичайно актуальною. Знання об'єктивних і суб'єктивних, соціальних і особистісних чинників її актуалізації, їх врахування у педагогічній діяльності дозволить уникнути труднощів у формуванні повноцінного чоловіка, повноцінної жінки.

Однак комплексне вивчення українських підручників з математичних дисциплін як окремого виду навчально-виховної літератури і як джерела відображення гендерних особливостей особистості здійснюватиметься вперше.

Формулювання цілей статті... Враховуючи актуальність, наукове та практичне значення проблеми, недостатнє її вивчення, ставимо за **метою** дослідити джерельну базу зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу... Складний і багатоплановий характер проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін потребує аналізу широкого кола різноманітних джерел, причому окреслення історіографії будь-якої історико-

педагогічної проблеми потребує особливого підходу до класифікації історичних матеріалів, а саме розподілу виявлених праць на *джерельні та історіографічні* [38; 8; 41].

Фундаментом написання історико-педагогічних дисертацій є джерельна база. Джерела з досліджуваної нами теми добиралися, класифікувалися й систематизувалися з врахуванням підходу до класифікації джерел, запропонованим А.Боровиком (2003) [3], та О.Петренко (2011) [8] та ін. Відтак, *джерельну базу* дослідження, поділяємо на такі основні групи.

Першу групу становлять джерела нормативно-правового характеру (закони, накази, постанови державних структур України, Міністерства освіти України, а також: концепції, положення; Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР (1989–1991); Інформаційний збірник Міністерства освіти України (1993–2000); Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України (з 2001–2011) та ін. Ці документи дозволяють усвідомити зумовленість змістової наповненості підручників (у тому числі й гендерної) державною політикою досліджуваного історичного періоду.

У *другу групу* відносимо періодичні видання, на сторінках яких розглядалась досліджувана проблема («Рідна школа», «Початкова школа», (1991–2013), «Педагогіка і психологія» (1993–2013), «Шлях освіти» (1997–2013), «Педагогіка» (1992–2013); «Математика в школі» (1997–2012), «Математика в сучасній школі» (2012–2013), «Математика в школі» (1991–2013), «Математика в школах України» (2002–2013), «У світі математики» (1995–2013), «Математика в школах України. Позакласна робота» (2010–2013); газети «Математика. Шкільний світ» (1998–2013), «Математична газета» (2006–2013) та ін.). За матеріалами цих видань можна прослідкувати генезу проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін.

До *третьої групи* віднесені навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для учителів, що видавалися упродовж досліджуваного періоду і використовувалися у навчально-виховному процесі шкіл. Їх гендерний аналіз дав можливість визначити зміст, методичні принципи та прийоми, що застосовувалися для відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін.

Четверту групу становлять інтерпретаційні джерела: монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї.

П'яту групу джерел представляє довідкова література та сучасні підручники й посібники для вищої школи з гендерної педагогіки та гендерної психології. До цієї групи, перш за все, відносимо енциклопедії і словники, у яких віднайдено матеріал з досліджуваної проблеми.

Зважаючи на велику кількість опрацьованих джерел, глибше охарактеризуємо одну з виділених груп (четверту), що включає інтерпретаційні джерела: монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї.

З огляду на проблему дослідження і велику кількість опрацьованих джерел цієї групи, поділяємо їх за класифікацією, запропованою О.Петренко (2011) [8, с.36] та охарактеризуємо деякі з них.

По-перше, нами було вивчено праці зарубіжних дослідників гендерної проблематики: Ш.Берн [9], Р.Столлера [1] та ін., у яких розкривається методологічна база, визначаються поняття та категорії гендерних досліджень, здійснюється аналіз гендерної ситуації в суспільстві.

Вивчаючи особливості чоловічої та жіночої статей, психологи дійшли висновку, що риси характеру і статеве поведінка здебільшого залежать від соціальних складових і культурних норм. Це дозволило Р.Столлеру ввести в психологію термін «гендер» для розмежування понять біологічна стать (sex) і соціальна стать (gender). Якщо стать має на увазі фізичні відмінності, то гендер розглядає психологічні, соціальні і культурні особливості [1]. Ш.Берн зазначає, що визначення статі звичайно включає в себе риси, безпосередньо обумовлені біологічними характеристиками, тоді як гендер має на увазі ті аспекти чоловічого і жіночого, причини виникнення яких ще не відомі [2].

По-друге, праці, що розглядають філософсько-теоретичні засади культури й освіти та їхній вплив на гендерну складову освіти й виховання (Б.Ананьев (1969), Б.Бім-Бад (1998), В.Гершунський (1997), І.Кон (2003, 2005), О.Штильова (2000, 2004) та ін.).

Особливо виділимо праці російської дослідниці О.Штильової, яка вивчає проблеми створення розвиваючого середовища в умовах організації освіти на основі гендерного підходу. Вона одна із перших порушила проблему співвідношення педагогіки та гендеру. Дослідниця ввела поняття «гендерний підхід в освіті», «гендерний вимір в освіті» та «гендерна чутливість». Незалежно від статі та існуючих упереджень, школа повинна сприяти розвитку індивідуальних можливостей та якостей. Зважаючи на те, що школа продовжує відтворювати патріархальні стереотипи, кожен педагог має володіти гендерною чутливістю та гендерним підходом у навчанні та вихованні, стверджує дослідниця. Розвиток гендерного навчання в школі дозволить сформувати поняття, що стать не є підставою для дискримінації, а дає можливість дівчинці та хлопчику користуватися всіма правами у всіх їх проявах [9].

По-третє, праці з гендерної психології, автори яких – Г.Андреева (1994), Г.Бреслав та Б.Хасан (1990), Т.Говорун (2001), О.Кікінежді (2011), І.Кон (1989), І.Кльоцина (2004) та ін. розглядають процес формування гендерної ідентичності через систему гендерної освіти й виховання, процес гендерної соціалізації засобами шкільної освіти, прихованого навчального плану; а також праці з гендерної соціології Н.Абубікірової (1996), С.Ашвін (2000), О.Вороніної (2000), О.Здравомислової та А.Тьомкіної (1996), І.Кона (2010), Н.Маслюк (2000), С.Харченка (2006), О.Хасбулатової (2005), О.Ярської-Смірної (2000) та ін., у яких здійснено гендерний аналіз державної політики, державної ідеології, що визначає гендерні особливості соціальної політики в сфері освіти.

Російський психолог І.Кльоцина досліджує дві фази гендерної соціалізації: адаптивну (зовнішнє пристосування до існуючих гендерних відносин, норм і ролей) та фазу інтеріоризації (внутрішнє засвоєння чоловічих і жіночих ролей, гендерних відносин і цінностей) [6].

Здійснення гендерної соціалізації здійснюється завдяки таким факторам як:

– диференційне підсилення (коли прийнята гендерна поведінка заохочується, а неприйнята карається соціальним несхваленням);

– диференційне наслідування (коли людина обирає гендерні моделі в близьких їй групах: сім'ї, серед однолітків, у школі й т.д. і починає наслідувати прийнятій там поведінці) [6].

Агентами гендерної соціалізації є люди та установи, які відповідальні за навчання культурним нормам і засвоєння соціальних ролей [6].

О.Ярська-Смірнова вважає, що «освітні установи поряд з іншими агентами соціалізації визначають наші ідентичності, а також наявні в нас можливості особистого, громадського і професійного вибору: сама організація педагогічного процесу, як і пануючі в ньому ролі, вбудовують в нас модель «нормального» життя і диктують нам жіночі і чоловічі статусні позиції» [11, с.102]. Гендерна ідентичність, на думку дослідниці, є продуктом соціального конструювання [10, с.119]. У своїй праці «Нерівність або мультикультуралізм» вона виділяє такий фактор впливу, як прихований навчальний план, – це той зміст навчання, ті відносини, які складаються навколо вивчення, що несвідомо передаються дитині системою освіти, результатом якого є формування стереотипів [11].

По-четверте, праці з педагогіки, насамперед, Т.Барчунової (1995), С.Вихор (2006), В.Єремєєвої і Т.Хрізман (2000), О.Кікінежді (2011), Н.Єрофєєвої (2001), Я.Кодлюк (2005), Т.Титаренко (1989), О.Шнирєвої (2002) та ін., на основі аналізу яких розглянуто генезу гендерних досліджень шкільних підручників у педагогіці.

Так, досліджуючи умови гендерного виховання, С.Вихор, з метою пом'якшення впливу гендерних стереотипів на суб'єктів навчально-виховного процесу, вбачала використання в освітній практиці результатів гендерного аналізу змісту навчально-методичної літератури. «Гендерний підхід в освіті, як механізм досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості передбачає: відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей. Гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання і виступає складовою особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу» [4, с.60].

У докторській дисертації Я.Кодлюк «підручникотворчий процес у галузі початкової освіти України в умовах державної незалежності» поділяє на три підетапи: перехідний (початок 90-х – 1995); період розробки державних стандартів загальної середньої освіти (1996–1999); стан підручникотворення у період запровадження Державного стандарту початкової загальної освіти. Досліджуючи основні функції підручника та врахувавши те, що сучасний підручник має відповідати новій філософії освіти, яка орієнтується на дитиноцентризм, вчена доповнила перелік основних функцій підручника виховною функцією, зважаючи на те, що в підручнику повинен знайти належне місце емоційно-ціннісний елемент змісту освіти, що передбачає розвиток потреб, почуттів та емоцій учнів, які визначають їх ставлення до оточуючої дійсності [7].

В свою чергу, О.Кікінежді, у докторській дисертації «Ідентифікація як соціально-психологічний феномен диференціації статі» (2012) здійснила гендерний аналіз підручників для початкової школи, відобразивши розподіл гендерних ролей обох статей у різних смислових категоріях. Оксана Михайлівна висвітлює відтворення гендерних стереотипів поряд з егалітарними настановленнями, різним рівнем орієнтацій на паритетність статей та андрогінні моделі поведінки у підручниках початкової ланки. Таким чином, дослідження О.Кікінежді, показало, що навчальний підручник поряд зі змістом навчальних предметів є важливим засобом формування гендерної ідентичності та гендерної соціалізації в цілому [5].

Вважаємо, що критичне й комплексне використання сукупності багатопланових джерел, представлених лише у цій групі, дасть змогу реалізувати цілий ряд завдань, які стоять перед гендерними дослідженнями в історії педагогіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Таким чином, здійснений огляд літератури дає підстави стверджувати, що єдиного комплексного, системного дослідження, яке б розкривало і характеризувало відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін, нами не виявлено. Проте проаналізований наявний комплекс історико-педагогічних джерел включає значну кількість різного роду – як наукової, так і емпіричної інформації, достатньої для розробки і здійснення власного дослідження відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1-9 класів кінця XX – початку XXI століття.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо вивчення історіографії проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін (кінця XX – початку XXI ст.)

Список використаних джерел та літератури:

1. Stoller R. J. Sex and gender; on the development of masculinity and femininity / Stoller Robert J. – New York : Science House, 1968. – XVI. – 383p.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Ш.Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 318 с.
3. Боровик А. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності 1917–1920 рр.: джерелознавчий аспект / А. Боровик // Сіверянський літопис. – 2003. – № 5/6. – С. 3–9.
4. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. Т. Вихор. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
5. Кікінежді О. М. Ідентифікація як соціально-психологічний феномен диференціації статі: дис. ... доктора псих. наук : 19.00.07. / Оксана Миколаївна Кікінежді. – К., 2012. – 450 с.
6. Клецина И. С. Психология гендерных отношений : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Клецина Ирина Сергеевна. – СПб., 2004. – 460 с.
7. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. / Ярослава Петрівна Кодлюк. – К., 2005. – 416 с.
8. Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. / Оксана Борисівна Петренко. – К., 2011. – 565 с.
9. Штылева Л. В. Почему учителю XXI века необходимо знать про «гендер» и обладать гендерным измерением в работе с детьми? / Л. В. Штылева // Внедрение гендерных курсов в систему среднего образования : метод. пособ. – Иваново, 2000. – 165 с.
10. Ярская-Смирнова Е. Р. Социокультурная репрезентация гендерных отношений // Социокультурный анализ гендерных отношений / под ред. Е. Ярской-Смирновой. – Саратов : Изд-во СГУ, 1998. – С. 118–123.
11. Ярская-Смирнова Е. Неравенство или мультикультурализм / Е. Ярская-Смирнова // Высшее образование в России. – 2001. – № 4. – С. 102–110.

Аннотація

Н.А.Генсицкая-Антониук

Источники исследования проблемы отображения гендерных особенностей личности в учебниках по математическим дисциплинам (конец XX – начало XXI ст.)

В предлагаемой статье проанализированы источники исследования проблемы отображения гендерных особенностей личности в учебниках по математическим дисциплинам (конец XX – начало XXI в.). Выделены основные группы источников исследования указанной проблемы, являющиеся фундаментом написания диссертации по истории педагогики. Учитывая большое количество изученных источников, охарактеризована одна из выделенных групп, которая включает интерпретационные источники: монографии, брошюры, статьи, посвященные исследуемой теме. Представленные источники охарактеризованы по таким подгруппам: работы зарубежных исследователей по гендерной проблематике, работы, которые рассматривают философско-теоретические принципы культуры и образования и их влияние на гендерную составную образования и воспитания, работы по гендерной психологии и работы по педагогике.

Ключевые слова: источники, учебник по математике, гендерные особенности личности, гендерный анализ.

Summary

N.A.Hensitska-Antoniuk

Research Source Base of the Problem of Reflexion of Personality Gender Peculiarities in the Textbooks of Mathematical Disciplines (End of the XX – Beginning of the XXI Century)

The research source base of the Problem of Reflexion of Personality Gender Peculiarities in the Textbooks of Mathematical Disciplines (End of the XX – Beginning of the XXI Century) has been analyzed in the article. The main groups of the research source base of the indicated problem which is the basis for writing historic-pedagogical dissertation have been singled out. Paying attention to the great number of studied sources, one of the singled groups has been characterized, that includes interpretative sources, namely: monographs, brochures, articles, devoted to the explored topic or which are tangential to it. The submitted sources are divided into such sub-groups: the works of foreign researchers on the problem of gender, the works examining philosophic and theoretical principles of culture and education and their impact on the gender component of education and training, works on the gender psychology and works on pedagogics.

Key words: source base, textbook of mathematics, gender peculiarities of personality, gender analysis.
Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.